Щербакова Надія

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки
Бердянського державного педагогічного університету,
м. Бердянськ, Україна
ORCID: 0000-0003-2419-2150
e-mail: Nadiya030219@ukr.net

ГОТОВНІСТЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ГУМАННИХ ВЗАЄМИН ІЗ ОДНОЛІТКАМИ

Анотація. У статті висвітлюється одна з актуальних проблем сучасної педагогіки – проблема готовності учнів початкової школи до створення й підтримки гуманних взаємин з учасниками освітнього процесу, а саме з дорослими і однолітками. Розкривається сутність ключових понять: гуманність, гуманізм, гуманні взаємини. Автор наголошує, що гуманні взаємини між людьми були предметом досліджень філософів, психологів, педагогів. Але ця проблема і дотепер потребує детального вивчення, особливо на етапі розвитку особистості дитини початкової школи.

На основі ретроспективного аналізу психолого-педагогічної літератури обґрунтовується структура взаємин між людьми, зокрема між учнями початкової школи. Особлива увага відводиться методиці вивчення готовності школярів до взаємодії з однолітками. Визначено показники та рівні цієї готовності. Діагностичні дані засвідчили, що для підвищення рівня готовності дитини до створення гуманних взаємин й накопичення практичного досвіду спілкування в шкільному середовищі необхідно створити відповідні педагогічні умови, які закладатимуть основу для формування гуманних взаємин його учасників, зокрема в контексті «вчитель-учень», «учень-учень».

Аналізується навчально-педагогічна взаємодія як взаємопов'язаний процес обміну інформацією про спілкування людей у суспільстві, як джерело комфортного перебування дитини в шкільному колективі.

Ключові слова: гуманність, гуманні взаємини, гуманна поведінка, освітній процес.

Постановка проблеми. Проблема гуманних взаємин між людьми в усі часи розвитку суспільства була однією з актуальних. Їй приділяли увагу давньогрецькі філософи (Аристотель, Демокрит, Платон, Сократ та ін.), гуманісти епохи Відродження, педагоги й психологи минулого й сучасності. У державних і нормативних документах, які регулюють

систему освіти стратегічним напрямом є гуманізація взаємин суб'єктів освітнього процесу в закладах освіти, зокрема в початковій школі.

Важливими дефініціями в характеристиці освітнього процесу Нової української школи є «гуманізм», «гуманний підхід», «гуманні взаємини», «гуманістична спрямованість» тощо. Ці поняття відображають сутність взаємин між усіма учасниками цього процесу, актуалізують утвердження поваги до людини як найвищої цінності. Зміст зазначених понять відображено в сучасних словниках, довідниках, енциклопедіях, дослідженнях учених тощо.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Вітчизняні науковці (Г. Балл, І. Бех, Т. Пироженко та ін.) гуманність розглядають як властивість свідомості, чуттєвої сфери і поведінки людини, яка передбачає добре ставлення до оточуючих, співпереживання та співчуття. У сучасній педагогічній літературі набула визнання думка про те, що гуманність складається з компонентів (повага, справедливість, співчуття, самокритичність, довіра, ввічливість, вимогливість, принциповість, скромність), які розкривають її зміст. На думку О. Вовк, у цьому контексті слід спиратись на почуття совісті, як внутрішню потребу діяти в такий спосіб, щоб приносити користь людям. Звідси гуманне ставлення передбачає вияв турботи, уваги, піклування про іншого, доброзичливості, поваги до людей.

Гуманні взаємини є різновидом етичних відносин, вони проявляються в почуттях, мотивах і відповідній поведінці. На думку В. Сухомлинського, це «праця душі».

Гуманні взаємини реалізуються в процесі спілкування учнів між собою, учителями, батьками й іншими дорослими. У нашому дослідженні аналіз взаємин обмежується лише учасниками освітнього процесу в шкільному середовищі (учні та вчителі). У цьому процесі вчитель виконує роль керівника, наставника, його дії характеризуються проявами гуманного ставлення до учнів. Науковці доводять, що гуманні взаємини є двостороннім процесом спілкування особистостей на основі прояву гуманних почуттів і вчинків. Вони є формою самореалізації особистості в процесі спільної діяльності, що формує гуманність, яка є синтетичною якістю особистості й утворилася внаслідок інтеграції гуманних мотивів (потреба і прагнення людини робити добро іншим людям), моральних знань і гуманних учинків (Н. Бібік, О. Матвієнко, Н. Ничкало, І. Унгуран, Л. Хоружа та ін.).

З позиції психологічної науки (І. Бех, О. Матвієнко, С. Кожушко, В. Криско та ін.), взаємодія розглядається як взаємозалежний обмін думками, організація людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності, у процесі якої здійснюється взаємне регулювання, взаємоконтроль, взаємовплив та взаємодопомога. Якщо під час взаємодії виявляються протиріччя, то їх також можна розглядати як джерело саморуху і саморозвитку явищ та процесів.

Мета статті – на основі теоретичного аналізу досліджень та експериментальним шляхом вивчити готовність учнів 4-го класу загальноосвітнього закладу середньої освіти (далі ЗЗСО) до гуманних взаємин з однолітками, виявити рівні цих взаємин та схарактеризувати їх.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ретроспективний аналіз наукової літератури виявив, що взаємодія може розглядатись як: інтегрована соціально-педагогічна система, що об'єднує взаємодіючі між собою структури чи процеси (О. Матвієнко, Л. Назаренко та ін.); реалізація зв'язків і відносин установи та групи (О. Докукіна, Л. Зінченко, В. Шаповалова та ін.); процес, що виникає за певних умов і триває впродовж певного періоду (Р. Бейлс); безпосередній або опосередкований вплив соціальних суб'єктів один на одного, що породжує їх взаємну зумовленість і зв'язок (О. Анцупова, А. Шипілова та ін.).

Розглядаючи гуманну взаємодію в контексті «вчитель-учень», «учень-учень» можна зазначити, що вона можлива лише за умови дотримання демократичного, гуманного стилю спілкування, завдяки якому позиція вчителя впливає з інтересів дитини і перспективи її подальшого розвитку. Навчально-педагогічна взаємодія спрямована на пізнання учнями об'єктів матеріальної і духовної культури. Така взаємодія завжди є характеристикою спільної діяльності.

Учитель – носій змісту освіти і виховання, організатор діяльності дітей. У його особистості поєднуються об'єктивні і суб'єктивні педагогічні цінності. У процесі навчання велике значення має весь настрій морально-естетичного ставлення вчителя до життя. Роль учителя в освітньому процесі – створити умови для активного навчання учнів, розвитку їхнього творчого потенціалу, наближення їхньої діяльності на уроці до самодіяльності. Учитель має сприйматися учнем не лише як носій певних знань, а насамперед як людина, що має власну життєву і професійну позицію та прагне допомогти вихованцям у їхньому особистісному зростанні.

Сформувати гуманні взаємини молодших школярів здатний лише педагог-гуманіст. Гуманістична спрямованість діяльності педагога дозволяє виховати учня, здатного розуміти й відчувати інших людей, проявляти емпатію і взаєморозуміння. Піклуючись про гідне життя та повноцінний розвиток кожної дитини, вчитель прагне забезпечити демократичний стиль спілкування, уникати стереотипізації, що забезпечить умови для творчого, культурного та духовного становлення кожної особистості.

Таким чином, дитина поступово стає здатною доволіно управляти власною поведінкою, підпорядковувати її свідомому контролю, долати імпульсивність. Під час навчання в початковій школі відбувається інтенсивне засвоєння дитиною етичних правил, норм і принципів, формування моральних звичок поведінки і гуманного ставлення до людей.

Ці ідеї перевірялись нами в експериментальному дослідженні, яке проводилося на базі закладів загальної середньої освіти м. Бердянська. В

експерименті брали участь учні 4-го класу, усього 49 учнів (26 учнів ЕГ та 23 учні КГ). На цьому етапі здійснювалась діагностика готовності школярів до гуманних взаємин із однолітками. Його метою було визначення компонентів, показників та рівнів готовності молодших школярів до гуманних взаємин.

Фактичні дані накопичувались завдяки проведенню бесіди з школярами та спостереженню за їх взаєминами.

Компонентами гуманних взаємин учнів початкової школи було визначено такі: мотиваційний, змістовий та діяльнісний. Виявлення рівня розвитку кожного компонента відбувалось за відповідними показниками.

Компоненти	Показники
<i>Мотиваційний</i>	1) ставлення молодших школярів до проблеми гуманної взаємодії, бажання виконувати діяльність спільно; 2) ставлення до людини як найвищої цінності, наявність гуманних якостей (доброзичливість, здатність до емпатії, людяність, довіра, безкорисливість, толерантність).
<i>Змістовий</i>	1) розуміння сутності понять «гуманні відносини», знання про гуманність; 2) усвідомлення необхідності гуманної взаємодії між людьми.
<i>Діяльнісний</i>	1) практичні навички, уміння виявляти гуманність в конкретній поведінці; 2) готовність створювати дружні стосунки з однолітками.

Для проведення бесіди з учнями було розроблено систему запитань - усього 6 запитань. Відповіді оцінювались за трибальною шкалою (0,1,2). Якщо учень відповідав правильно або близько до адекватного розуміння змісту поняття, він отримував 2 бали; коли учень не точно, не повно розкривав поняття – отримував 1 бал; якщо ж учень не міг впоратися із завданням – отримував 0 балів.

Після проведення бесіди, було проаналізовано стан кожного з виділених вище компонентів готовності учнів до гуманних взаємин з іншими суб'єктами в освітньому процесі. Результати представлено нижче.

Для визначення розвитку мотиваційного компоненту, учням було запропоновано такі запитання:

«Як тобі більше подобається на уроках виконувати завдання: самотійно, удвох або в невеликій групі, усім класом?». Більшість учнів вибрали варіант відповіді «удвох або в невеликій групі» (13 учнів ЕГ та 9 учнів КГ). Ці учні вибрали варіант відповіді «самотійно» (10 учнів ЕГ та 11 учнів КГ). Решта учнів «усім класом» (по 3 учні ЕГ та 3 КГ).

«Як ти можеш пояснити, чому саме тобі подобається так працювати?». Частина учнів зазначила, що обрана ними форма є комфортною тому, що «можна порадитись із другом», «коли я не один завжди легше знайти відповідь» «можна, коли не знаєш, не хвилюватись про те, що завдання не буде виконаним і не отримаєш погану оцінку»

(13 учнів ЕГ та 15 учнів КГ). Були й такі діти, які висловлювались так: «люблю працювати, щоб ніхто не заважав», «не люблю, коли інші заперечують мої пропозиції або не прислухаються до мене» (4 учні ЕГ та 3 – КГ). Деякі учні відповідали: «не знаю, мені все рівно», «можливо, мене не запитують» (9 учнів ЕГ та 5 учнів КГ).

Отже, можна зробити висновок, що мотиваційний компонент у більшості дітей сформований, має позитивну характеристику, але в основній частині реципієнтів розуміння гуманних взаємин не на достатньому рівні. Потрібна подальша робота з виховання потреби та бажання виявляти гуманне ставлення до тих, хто поруч й не відмовлятися від участі в спільній діяльності.

Рівень розвитку змістового компоненту виявляли шляхом обговорення таких запитань:

«Як ти розумієш, що означають такі слова: «добро», «повага до людини», «терпимість»?» Більшість учнів відповіли, що це «допомога ближнім, коли зрозуміло, що це їм потрібно (14 учнів ЕГ та 12 учнів КГ). Дещо менше учнів зазначили, що це «співчуття, взаємоповага та взаєморозуміння людей» (8 учнів ЕГ та 7 учнів КГ). Решта школярів відчувала труднощі (4 учні ЕГ та 4 учні КГ).

Друге питання було таким *«Як ти поясниш, чому так кажуть «Поводься з друзями так, як хочеш, щоб поводитись з тобою»...»* переважна кількість учнів відповіли: «можливо тому, що всі люди хочуть, аби їх поважали та їм допомагали. А це означає, що вони потребують доброго ставлення» (13 учнів ЕГ та 12 учнів КГ). Інші учні зауважили, що у випадку, коли до них хтось ставиться добре, то й вони відповідають так само (10 учнів ЕГ та 8 учнів КГ). Декілька школярів зазначили, що у них є друг (подруга) і вони саме до них ставляться добре завжди (3 учні ЕГ та 3 учні КГ). Отже, розвиток змістового компоненту можна оцінити як задовільний, проте, як свідчать відповіді дітей, цього недостатньо, щоб між учнями складались гуманні взаємини постійно і в різних ситуаціях.

Для визначення рівня розвитку діяльнісного компоненту, учням пропонували такі запитання:

«Як ти вчиниш, коли побачиш, що в товариша не виходить виконати певне завдання (намалювати, вирізати, розв'язати...), а ти це можеш зробити швидко і якісно?». Майже половина опитаних зазначила, «якщо, попросить допомоги, то допоможу» (14 учнів ЕГ та 11 учнів КГ). Менша кількість учнів (3 учнів ЕГ та 4 учнів КГ) вважала за необхідне спочатку запитати, чи потрібна допомога, і лише тоді приймати певне рішення. 9 учнів ЕГ та 8 учнів КГ вважали правильним такі дії, коли кожен має виконувати своє завдання, наприклад, «у мене теж є завдання, нехай сам робить».

Друге питання в контексті вивчення діяльнісного компоненту було таким: *«Коли ви на уроці або поза уроками обговорюєте певну проблему і хтось із однокласників висловлює думку, що суперечить твоїй... Що ти відчуваєш і якою буде твоя реакція на його (її) слова...?»*. Більшість учнів

зазначили, що вони відчуватимуть незадоволення, дратівливість, навіть злість і їм кортітиме за будь-яку ціну переконати в слушності власної думки (12 учнів ЕГ та 7 учнів КГ). Частина учнів зазначила, що їм, мабуть, буде неприємно, але вони вислухають протилежну думку й спробують зрозуміти свого товариша (11 учнів ЕГ та 10 учнів КГ) та незначна частина школярів висловила міркування, що просто будуть слухати, порівнювати й разом приймати рішення (3 учня ЕГ та 6 учнів КГ). Але наші спостереження за поведінкою дітей в проблемних ситуаціях підтвердили значні розбіжності між тим, що діти говорять, вони хочуть діяти саме так, і тим, як вони вчиняють. Ми пов'язуємо це з недостатнім досвідом гуманних взаємин значної кількості молодших школярів. Отже, діяльнісний компонент також потребує своєчасної роботи в цьому контексті.

Отримані, завдяки спостереженню й опитуванню дані, дозволили визначити три рівні сформованості гуманних взаємин учнів. Найбільша кількість балів, яку могла отримати дитина під час бесіди – 12 балів. За прийнятою нами шкалою всі учасники були розподілені на підгрупи відповідно до рівня готовності до гуманних взаємин. Діти, які набрали 9 – 12 балів були віднесені до високого рівня, ті, які набрали 5 – 8 балів – до середнього й ті учні, які отримали від 0 до 4 балів – до низького рівня розвитку гуманних взаємин. Отримані результати представлено в таблиці 1.

Таблиця 1**Готовність молодших школярів до гуманної взаємодії**

Рівень сформованості гуманних взаємин учнів	ЕГ		КГ	
	Кількість осіб	Результати (%)	Кількість осіб	Результати (%)
Високий	4	17,2	3	11,6
Середній	13	56,5	10	44,2
Низький	9	26,3	10	44,2

Дані, представлені в таблиці, дозволяють зазначити, що молодші школярі мають переважно середній рівень готовності гуманно взаємодіяти один з одним (56,5% та 44,2%). І це свідчить про їх потенційні можливості до розвитку гуманних взаємин у спільній діяльності. Водночас їх знання про гуманність правильні, але недостатньо осмислені й системні, вони не завжди толерантно ставляться до партнера спілкування. Низький рівень готовності до гуманної взаємодії (26,3 ЕГ та 44,2 КГ) вказує на обмеженість досвіду гуманної поведінки. Відповіді незначної частини дітей (17,2 % та 11,6 %) відносно досліджуваної проблеми були змістовними, правильними, їх дії свідчили про готовність встановлювати гуманні взаємини з однолітками в різних ситуаціях. Як правило, ці діти мали постійні дружні стосунки з однокласниками.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Аналіз статистичних даних дозволяє стверджувати, що проблема готовності до гуманної взаємодії учнів є актуальною й потребує подальшого вивчення й удосконалення. Це дозволило нам спроектувати подальшу експериментальну роботу в контексті розв'язання проблемних питань в роботі з учнями шляхом створення відповідних педагогічних умов: вивчення й розуміння можливостей та життєвого досвіду кожного учня; опора в освітньому процесі на позитивні якості школяра, його успіхи; налагодження турботливих і дружніх взаємин між суб'єктами спільної діяльності. Упровадження в освітній процес цих умов, на нашу думку, забезпечуватиме ефективне формування гуманних взаємин молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Балл, Г. (2006). Сучасний гуманізм та його діалогічні орієнтири. *Психологія і суспільство*, № 3(25). СС. 5-31. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/1810-2131/article/view/124748/119219> [Дата звернення 10.11.20].

Бех, І. (1997). Духовні цінності в розвитку особистості. *Рідна школа*. № 1. СС. 45–50.

Вовк, О. (2015). Теоретичні аспекти формування гуманної особистості. *Молодий вчений. Педагогічні науки*. Частина 1. № 9 (24). СС. 140–142.

Матвієнко, О. (2003). Особливості виховання гуманних відносин у дітей молодшого шкільного віку. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*: Науковий збірник. Вип. 5. СС. 183–190.

Унгурян, І. (2017). Формування гуманних взаємовідносин педагога та учня як складова педагогіки партнерства нової української школи. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. № 4 (79). СС. 330–334.

Назаренко, Л. (2005). Сутність та особливості моделі родинно-шкільного виховного простору. *Виховна робота в школі*. №3. СС. 2–13.

Докукина, Е. (1993). Взаимодействие школы и семьи в формировании нравственных основ поведения младших школьников. Кандидат педагогических наук. АПН Украины, Институт педагогики.

Зінченко, Л., Шаповалова, Н. (2014). Теоретичний аналіз поняття «взаємодія» як соціально-психологічний феномен. *Modern directions of theoretical and applied researches*. СС. 457–466. URL: <https://sworld.com.ua/konfer34/457.pdf>. [Дата звернення 25.11.20].

REFERENCES

Ball, H. (2006). Suchasnyi humanizm ta yoho dialohichni oriiientyry [Modern humanism and its dialogical guidelines]. *Psykhoholohiia i suspilstvo*, No 3(25). SS. 5-31. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/1810-2131/article/view/124748/119219> [Data zvernennia 10.11.20]. [in Ukrainian].

Bekh, I. (1997). Dukhovni tsinnosti v rozvytku osobystosti [Moral values in the development of personality]. *Ridna shkola*. No 1. PP. 45–50. [in Ukrainian].

Vovk, O. (2015). Teoretychni aspekty formuvannia humannoi osobystosti [Theoretical aspects of the formation of a humane personality]. *Molodyi vchenyi. Pedahohichni nauky*. Part 1. No 9 (24). PP. 140–142. [in Ukrainian].

Matviienko, O. (2003). Osoblyvosti vykhovannia humannykh vidnosyn u ditei molodshoho shkilnogo viku [Features of education of humane relations at children of primary school age]. *Psykhologo-pedahohichni problem silskoi shkoly*. Vol. 5. PP. 183–190. [in Ukrainian].

Unhurian, I. (2017). Formuvannia humannykh vzaiemovidnosyn pedahoha ta uchnia yak skladova pedahohiky partnerstva novoi ukrainskoi shkoly [Formation of humane relations between teacher and student as a component of pedagogy of partnership of the new Ukrainian school]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*. No 4 (79). PP. 330–334. [in Ukrainian].

Nazarenko, L. (2005). Sutnist ta osoblyvosti modeli rodyнно-shkilnogo vykhovnoho prostoru [The essence and features of the model of family-school educational space]. *Vykhovna robota v shkoli*. No 3. PP. 2–13. [in Ukrainian].

Dokukina, E. (1993). *Vzaimodeystvie shkoly i semi v formirovanii npravstvennykh osnov povedeniya mladshykh shkolnikov* [The interaction of school and family in the formation of the moral foundations of the behavior of primary schoolchildren]. Kandidat pedagogicheskikh nauk. [in Russian].

Zinchenko, L. & Shapovalova, N. (2014). Teoretychnyi analiz poniattia “vzaiemodiia” yak sotsialno-psykhologichnyi fenomen [Theoretical analysis of the concept of “interaction” as a socio-psychological phenomenon]. *Modern directions of theoretical and applied researches*. PP. 457–466. URL: <https://sworld.com.ua/konfer34/457.pdf>. [Data zvernennia 25.11.20]. [in Ukrainian].

READINESS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS FOR HUMANIC RELATIONS WITH PEERS

Nadiia Scherbakova

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Pedagogy
Berdiansk State Pedagogical University,
Berdiansk, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2419-2150
e-mail: Nadiya030219@ukr.net

Abstract. The article shows one of the most actual problems of modern pedagogy – the problem of readiness of primary school students to create and maintain humane relationships with participants in the educational process, namely with adults and peers; reveals the essence of basic concepts: humanity, humanism, humane relationships. However, this problem still needs to be

studied in detail, especially at the stage of development of the personality of a primary school child.

Based on a retrospective analysis of psychological and pedagogical literature, the structure of relationships between primary school students, is substantiated. Particular attention is paid to the method of studying the readiness of students to interact with peers. Indicators and levels of this readiness are determined. Diagnostic data showed that to increase the level of readiness of the child to create humane relationships and magnification practical experience of communication in the school environment, it is necessary to create appropriate pedagogical conditions that will lay the foundation for humane relationships of its participants, particularly in the context of “teacher-student”, “student-student”.

Educational and pedagogical interaction is analyzed as an interconnected process of exchanging information about communication between people in society, as a source of comfortable stay of the child in the school team.

Keywords: humanity, humane relationships, humane behavior, educational process.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2021р.